

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ: ФОНЕТИКА, ЛЕКСИКА, ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лев ПОЛЮГА (Львів)

© 2009

ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ ЛЕМКІВЩИНИ – ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Писемні пам'ятки Лемківщини на рівні з іншими пам'ятками української мови розкривають її самобутність, багатство єдиного національного цілого.

Ключові слова: *писемні пам'ятки Лемківщини, лемківські говірки, історичні словники, загальноукраїнська мова.*

Дотримуючись наукових засад, що лягли в основу української та світової лексикографії, ми виходимо з того, що територія на обох сторонах Східних Бескидів Карпат між річками Сяном і Попрадом та на захід від річки Уж споконвічно заселені етнічною групою лемків, які належали до українського відгалуження слов'ян [Атлас; Гриценко; Грушевський; Панькевич]. Вивченню мови всього лемківського населення присвячено чимало праць різних авторів. Починаючи від І.Верхратського [Верхратський] і кінчаючи багатьма іншими сучасними дослідниками України, Польщі та Словаччини, воно триває. Нашим завданням є вказати на ті писемні пам'ятки мови попередніх століть, які досі повністю не описані та які є виявом єдності українського етносу.

Системне пізнання мови, її багатство і різноманітність найчастіше можуть розкрити лексикографічні видання. Саме для їх створення найчастіше використовуються писемні пам'ятки різноманітних територій конкретного етносу, які заселені в даному випадку представниками українського народу. Зовсім закономірно, що укладачі українських історичних словників використовували всі пам'ятки, щоб якнайповніше представити лексику різних етнічних груп України, в тому числі Лемківщини.

Вже в першому словнику такого типу [ССУМ XIV-XVст.] використано всі писемні пам'ятки світського змісту (ділової мови) всуміш з пам'ятками інших етнічних територій України, чим автори праці демонстрували єдність українського етносу. У цьому словнику вичерпно подана вся лексика пам'яток досліджуваного періоду включно з власними назвами та похідними від них: наводиться їх тлумачення, статистичні дані вживання того чи іншого слова в писемних пам'ятках та його форм. Обмежене використання кола цих пам'яток лише творами світського змісту, на жаль, не дало змоги розкрити всієї різноманітності мовного багатства української мови у всіх жанрах цього періоду.

Значно багатшими в цьому плані є мовні джерела з Лемківщини, що покладені в основу Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. [СУМ XVI - XVII ст.], над яким працює група співробітників української мови Інституту українознавства НАН України імені Івана Крип'якевича у Львові. У цьому Словнику з території Лемківщини наявні писемні пам'ятки духовного та світського змісту, серед яких до найбагатших належить Тростянецьке Євангеліє та 218 актів сільської ради с. Одрехови. З мовного погляду вони вже були предметом філологічного аналізу, зокрема Тростянецьке Євангеліє було опубліковане Яном Яновим [Янів] та використовувалося в дослідженнях І.Керницького [Керницький 1967] саме в плані існування рис лемківської говірки у загальноукраїнському контексті [Керницький 1961; Керницький 1967]. Тростянецьке Євангеліє, за твердженням професора Я.Яніва, відбиває перш за все ті традиційні риси українського правопису та графіки, які сягають початків української писемності. У творах саме конфесійного жанру виявляється поступ у розвитку загальноукраїнської літературної мови,

використовуючи для передачі смислу автохтонні українські загальномовні та запозичені слова, а також лексеми, характерні для місцевих говірок: обночуватися (48 аркуш видання), трафи(л) (48), жолн.:р.: (47), в.:ры не дала ("не повірила") (49), были барзо вд-чн.: (51), назирко(м) (60), поличковали (66), шипчиною (66), вшиткою но(ч) (68), поцтивное (79), змеркло (81). Таке спостереження і дає підстави стверджувати і виявляти наявність окремих говірок, в даному випадку лемківських, в загальноукраїнському контексті.

Серед 218 рукописних пам'яток с. Одрехови маємо оригінальні актові записи, обляти оригіналів, чернетки, мова яких народна, українська, хоч їх правопис не завжди дається звести до тогочасних нормативів писемної мови XVI ст. Мовні риси цих пам'яток у порівнянні зі сучасними лемківськими говорами детально схарактеризував І.Керницький [Керницький 1961; Керницький 1967; Акти: 17 -- 40]. У словничку малозрозумілих слів наведена професором І.Керницьким низка слів, що поширені в документах всієї України: баби(з)на, ближнии, братанка, бидло, битность, валок (полотна), варовати, вина, войть, визнання, в.:но, декреть, добитокъ, долгъ, должникъ, д.:вка, д.:довизна, загорода, застава, заставити, им.:н-, моровое пов.:тра, накладъ, ос.:длость, персоуна, право і десятки ін. [Акти: 235 – 244]. І хоча ці пам'ятки відбивають багатство ознак описуваного лемківського діалекту, але сам спосіб оформлення цих пам'яток, використані слова та звороти свідчать про взаємозв'язок актів с. Одрехови з діловими документами інших українських етнічних територій. Мова аналізованих пам'яток із лемківського села вказує на те, що говірки Лемківщини хоч частково відбивають і риси західнослов'янських мов, близькі до польської та словацької, але вони, ці говірки, перш за все представляють українські мовні особливості, у багатьох випадках уточнюють час появи тих чи інших лемківських мовних явищ.

Важливою писемною пам'яткою пізнішого часу, що розкриває зв'язки лемківського говору із єдиною українською мовою, є Псалтир половини XVIII ст. в лемківському перекладі [Огієнко].

На прикладі навіть наведених ілюстрацій можна побачити, що писемні пам'ятники з території Лемківщини значно збагачують словниковий запас української мови минулого. Вони підтверджують, що тогочасні українські писемні пам'ятки відбивають традиційність національного написання, яка характерна для всіх давніх українських пам'яток, але мова їхня, залежно від жанру, могла бути більш книжною (Тростянецьке учительне Євангеліє [Янів], Псалтир половини XVIII ст. [Огієнко]), або близькою до розмовної, народної, так званої "простої" або ділової мови (акти с. Одрехови) [СУМ XVI - XVII ст.]. Ці останні збагачували українську літературну мову новими назвами понять, локальних реалій, словесних парадигм, фонетичних особливостей. Кожне із таких мовних джерел важливе для історії української мови, культури, етнічного самоусвідомлення, цінне для утвердження національної гідності. Наукова вагомість наявних в лемківських писемних пам'ятках мовних фактів цінується ще і тому, що вони представлені в історичних словниках всуміш з мовними явищами письменства інших українських територій як рівноправні, а це дає широкий матеріал для узагальнень про єдність всіх документально засвідчених мовних даних для пізнання історії та мови лемків як невід'ємних представників усього українського етносу.

ЛІТЕРАТУРА

- Акти:** Передмова// Акти с. Одрехови. - К.: Наук. думка, 1970. - С. 5 - 40.
- Атлас:** Атлас України і сумежних країн/ За заг. ред. В.Кубійовича. Львів, 1937. - С.21, Карта 10.
- Верхратський:** Верхратський І. Про говір галицьких лемків - Львів, 1912.
- Гриценко:** Гриценко П. Лемківський говір// Українська мова/ Енциклопедія. -- К.: Укр. енциклопедія, 2000. -- С. 287 - 288.
- Грушевський:** Грушевський М. Історія України - Руси. -- К.: Наук. думка, 1991. -- Т.І.-С.6.
- Керницький 1961:** Керницький І. Фонетичні особливості мови "Війтівських книг" XVI - XVII ст. с. Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами// Дослідження і матеріали з української мови. -- К., 1961. -- Т.2. -- С. 83 - 106; Його ж. Морфологічні особливості мови "Війтівських книг" XVI - XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині// Дослідження і матеріали з української мови. - К. 1962. - Т.5. - С. 90 - 110; Його ж .Судово-

адміністративна лексика "Війтівських книг" XVI - XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині// Дослідження і матеріали з української мови. - К., 1964. - Т. 6. -- С. 91 - 108.

Керницький 1967: Керницький І. Система словозміни в українській мові (На матеріалах пам'яток XVI ст.). - К.: Наук. думка, 1967. -- С.286 і ін.

Огієнко: Огієнко І. Псалтир половини XVIII в. в лемківським перекладі// ЗНТШ. Ювілейний збірник на пошану акад. К.Студинського. Праці філологічні.- Львів, 1930. - Ч.І.

Панькевич: Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів// Славянская филология. - М., 1958.- С. 164 - 197.

ССУМ XIV-XV ст.: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2 т. - Редкол.: Л.Л.Гумецька. (відп. ред.) і ін. Виявлення і підбір пам'яток, укладання картотеки словника - Л.М.Полюга та ін. -- К.: Наук. думка, 1977-1978. (Внесок Л.М.Полюги - 35 авт. арк.)

СУМ XVI - XVII ст.: Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. Редкол.: Д.Г.Гринчишин (відп. ред.). Уклад. Л.М.Полюга та ін. - Львів, 1994-2008.- Вип. 1- 14.

Янів: Янів Я. Євангеліє Тростянецьке // Prace filologiczne:- 1931 - Т. XV, cz. 2.-- С.44 - 84.

Lev Polyuha. Written Legacy of Lemkivshchyna -- the Source of Studying of General Ukrainian Language.

Written legacy of Lemkivshchyna as well as other legacy of Ukrainian language discover its originality and richness as a single national entity.

Key words: *Written Legacy of Lemkivshchyna, dialect of Lemki, historical dictionaries, general Ukrainian language.*

Михайло ЛЕСІВ (Люблін, Республіка Польща)

© 2009

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК*

На основі дотеперішніх досліджень українських і польських діалектологів представлено основні особливості фонетичної, граматичної та лексичної систем лемківського діалекту з того часу, коли носії лемківського мовлення жили компактно перед виселеннями та переселеннями після другої світової війни на схід і захід.

Запропоновано найбільш притаманні для лемківського діалекту риси на тлі карпатських та інших західноукраїнських говірок і української літературної мови. В обговоренні лексичної системи звернено особливу увагу на загальноукраїнську лексику та запозичення з польської, словацької, угорської, румунської (волоської), тюркської та німецької мовних систем.

Ключові слова: лемківський діалект, українські говірки, загальноукраїнська мова, фонетика, словозміна, лексичні запозичення, полонізми, словакізми, мадяризми, волоські запозичення, тюркізми, германізми.

Лемківські говірки на північ від Карпат різняться між собою у багатьох деталях і тому про одну якусь неповторну і незмінну рису в системі лемківського діалекту як єдиного цілого говорити було б неможливо. У цій розвідці я постараюся звернути увагу на ті прикмети, які відрізняють лемківську мовну територію від інших, хоч і не завжди виступають вони всюди на Лемківщині, а іноді деякі „лемківські” мовні риси переходять межі Лемківщини і бувають притаманними для інших карпатських чи навіть деяких західноукраїнських.

* Ця розвідка написана на основі одного розділу про систему лемківських говірок в монографії самого автора [Лесів 1997: 48-82] з деякими скороченнями й доповненнями.